

ד"ר אברהם גוטליב

מעמדו של יעקב אבינו וזכויותיו אצל לבן

"הייתי ביום אכלני חורב וקרח בלילה" (בר' ל"א, מ)

בפרשת ויצא, מתנהל ויכוח נוקב וחרוף בין יעקב אבינו ללבן, בעניין זכויותיו הקשורות לשכר עבודתו ושירותיו ללבן (בר' ל"א, לח-מג). עניין זה, שימש נושא למחלוקת אמוראים הקשורה בדיני השומרים (בבא מציעא צג, ע"ב), ועיקר הבעיה היא: מה היה מעמדו של יעקב בעבודתו? האם היה שומר שכר? ואם כן, מה הן חובותיו?

שומר שכר מקבל את החפץ כפיקדון במטרה לשמור עליו תמורת שכר. ומכיוון שהוא נהנה מהשכר או מטובת הנאה אחרת, הוא חייב בפיצוי גם בגניבה ואבידה, אם כי הוא פטור במקרי אונס, וחייב שבועה (שמי כ"ב, ט-יב; רמב"ם שכירות א, ב; שו"ע, חו"מ שג).

במסכת בבא מציעא (צג, ע"א-ע"ב), מובאת מחלוקתם של אביי ורבא (מראשי הדור הרביעי של אמוראי בבל), האם שומר שכר צריך לשמור כדרך שמירתם המקובלת של בני האדם, כפי שסובר רבא? או שמא יש צורך בשמירה מעולה ומיוחדת כפי שסובר אביי? במסגרת מחלוקתם המובאת בכעין דו-שיח, מקשה אביי על רבא מן הברייתא: עד מתי (=עד כמה) שומר שכר חייב לשמור? עד כדי "הייתי ביום אכלני חורב וקרח בלילה" (בר' ל"א, מ).

פסוק זה מפרשת ויצא, לקוח מטיעונו של יעקב כלפי לבן, שבו הוא מצדיק את נאמנותו אליו בעבודתו אצלו - שמירה ללא לאות - ביום - בחוס הכבד, ובלילה - בקור העז. את הרעיון הפשטי-קונטקסטואלי הטמון בפסוק זה, ביאר היטב הריב"ש¹:

"הייתי ביום אכלני חורב" - כל כך הייתי זהיר בשמירתי שלא הייתי זו, לא מפני הצינה ולא מפני החמה ותדד שנת, שלא הייתי ישן כשאר בני אדם, ומאשר ידעת שהייתי כל כך עושה מלאכתי באמונה, איך חשבת עלי גניבה ודלקת אחרי, אבל אתה אנאי (=מלשון אונאה) וגנב שהחלפת משכורתי באונאה".

הנחת היסוד של אביי הייתה, שיעקב אבינו היה שומר שכר אצל לבן. שכן הוא עבד אצלו במשך עשרים ואחת שנה כדי לזכות בבנותיו, רחל ולאה. טענת

1. ר' יוסף בכור שור, בן ר' יצחק מאורליינש, מבעלי התוספות (המאה הי"ב), בפירושו לתורה, מהדורת יהושפט נבו, ירושלים תשנ"ד, עמ' נז.

יעקב בפסוק המוזכר מדגישה את מסירות נפשו, שלדעת אביי היא מעבר לנורמה המקובלת, מכיוון, שמשומר שכר דורש בית הדין מאמץ והקפדה יתרים במסגרת מילוי תפקיד השמירה, כולל הגנה בתשלום על הפיקדון. רמת אחריותם של השומרים היא תוצר התועלת שמפיקים הצדדים להסכם השמירה, כהגדרת הרמב"ם (מורה נבוכים ג, מב):

"שומר חנם שאין לו הנאה כלל בענין הזה ואינו אלא עושה חסד, פטור מן הכל, וכל פגע שיארע הוא הפסד של בעל הרכוש. ושואל אשר כל ההנאה שלו ובעל הרכוש הוא שעושה לו חסד, חייב בכל, וכל הפגעים שיארעו הם הפסד השואל. אבל נושא שכר והשוכר הרי כל אחד מהם - כלומר השומר ובעל הממון - שותפים בהנאה, ולפיכך חולקו הפגעים ביניהם, כל פגע שהוא מחמת חוסר הקפדה בשמירה מפסיד אותו השומר, והם גנבה ואבדה, כי בגנבה ובאבדה יש רשלנות מסויימת מלהרבות בבקורת ובשמירה המעולה, וכל פגע שאין עצה במניעתו והם שבורה ושבויה ומתה שהם אונסין, הרי הם הפסדו של בעל הממון..."

יוצא אפוא, כי הנאתו של השומר שכר בשמירתו, מחייבת אותו בפיצוי גם בגניבה ובאבדה. לדעת אביי, ליעקב אבינו היה סטטוס של שומר שכר, והוא שמר על רכוש לבן בהקפדה יתירה. ומכאן, קשה דעת רבא שמסתפק בשמירה הסטנדרטית המקובלת בציבור. אולם רבא משיב לאביי: "התם נמי כחזני מתא" - גם שם אצל יעקב, מדובר ב"שומרי העיר" - שומרים מקצועיים שנשכרו לשם כך. גם יעקב היה שומר מקצועי אצל לבן, ולכן נדרשת ממנו שמירה יתירה. על כך הקשה מיד אביי: "אטו יעקב אבינו חזן מתא הוה?" - האם יעקב אבינו שומר העיר? והלא זה לא נאמר בתורה! על כך משיב רבא, שמדובר במציאות מיוחדת: "דאמר ליה (יעקב) ללבן: נטרי לך נטירותא יתירתא כחזני מתא" - שמרתי לך שמירה "יתירה" כדרך ששומרים שומרי העיר. נמצאנו למדים, כי רבא מודה לאביי שיעקב אבינו היה אצל לבן שומר שכר ששמר שמירה מעולה, אלא שלדעתו מדובר במקרה חריג של שומר שיש לו סטטוס מיוחד של "שומר העיר", דהיינו, שומר שכר רגיל, לשיטת רבא, אינו מתחייב בשמירה מיוחדת.

להלכה בנושא דידן, פסק המרדכי (בבא מציעא, השוכר את האומנין, אות שני"ט) שהלכה כאביי, כלומר חובת שומר שכר לשמור שמירה מעולה, וכך לדעתו פסק הרי"ף. אולם הרי"ף לא ציין כלל שהלכה כאביי. זאת ועוד, בפסק זה של המרדכי, יש חידוש גדול. שכן הוא נוגד את הכלל התלמודי, ולפיו למעט במקרים של יע"ל קג"ם, שהלכה בהם כאביי כנגד רבא, פוסקים תמיד כרבא². היות

2. כפי שנמצא במסכתות: קידושין (נב, ע"א); בבא קמא (עג, ע"א); בבא מציעא (כב, ע"ב);

ומקרה דגן אינו אחד מן השישה (יע"ל קג"ס), היינו מצפים באופן טבעי שההלכה תהיה כרבא.

ברם, המרדכי לא חשב כך. אפשר שרגישותו של המרדכי לאחריות שומר שכן שנהנה משמירתו כלפי הבעלים של החפץ, המשלם במיטב כספו ומצפה לתמורה נאותה, היא שקבעה את התפנית שבפסיקה. יצוין, כי פסיקתו החדשנית של המרדכי הינה שיטה יחידאית בין הפוסקים.

הרי"ף לא מזכיר את אב"י וגם לא את רבא, אלא רק את חובתו של השומר שכן לשמור שמירה מעולה. כך גם פוסק הרא"ש בפרק המפקיד (בבא מציעא, פרק שלישי, אות כא) בעקבות רב אחאי גאון (בפירושו לפסוקנו) לגבי טיב השמירה הנדרשת משומר שכן:

"ושמירה האמורה בשומר שכן אפילו הקיפו בחומה של ברזל, אין רואין אותו אם היה שם, אם יכול להציל חייב ואם לא פטור, אלא אומרים: אילו היה שם, היה יכול להציל. ואמר לקמן בפרק הפועלים (צג, ע"ב): ואלו הן אונסין ששומר שכן פטור, כגון: "ותפול שָׁבָא ותקחם" (איוב א' טו). אלמא, ליכא מידי דשומר שכן פטור אלא אונס דלסטים מזוין. וכן כתב רב אחאי בשאלתות בפרשת 'ויצא יעקב' ואי באגרא אשלימו ליה, אע"ג דאוקמה בדוכתא דנטירותא ונגנבה מחייב לשלומי, דבעי למיתב בהדה ולנטורה ביממא ובליילא. שנאמר 'הייתי ביום אכלני חורב וקָרַח בלילה', ואי יתיב בהדיה ואני לסטים מזויין ולא מצי קאי באפיה - פטור".

גם מטיעונו של מרן המחבר (שו"ע, חו"מ שג, יא) בפסיקתו, משתמע שמשומר שכן נדרשת שמירה מעולה:

"רועה שומר שכן שהעביר הבהמות על הגשר ודחפה אחת מהן לחבירתה ונפלה לשבולת נהר (= מערבולת) הרי זה חייב, שהיה לו להעבירן אחת אחת, שאין השומר נוטל שכן אלא לשמור שמירה

וסנהדרין (כו, ע"א); הוראתו לדעת רש"י: יע"ל קג"ס שש הלכות שסימן: יאוש שלא מדעת (בבא מציעא כא, ע"ב); עד זומם שנפסל מלמפרע (סנהדרין כז, ע"א); לחי העומד מאליו (עירובין, טו, ע"א); קידושין שלא נמסרו לביאה (קידושין נא, ע"א); גילוי דעת בגט (גיטין לד, ע"א); מומר שאוכל נבלות להכעיס שפסול לעדות (סנהדרין כא, ע"א). התוספות במסכת קידושין (נב, ע"א) ד"ה ביע"ל קג"ס, מביאים שתי אפשרויות נוספות לסימון האות למ"ד של יע"ל קג"ס: האחת - שיטת רבינו תם, שהלמ"ד מתייחסת למחלוקת בעניין ימי לידה (נדה לו, ע"א) והשנייה - שיטת בני נרבונא, שהכוונה למחלוקת בעניין לא אפשר ולא מיכוין (פסחים כה, ע"ב).

מעולה, הואיל ופשע בשמירתן בתחילה והעבירן כאחד³ אע"פ שנאנס בסוף בעת הנפילה הרי הוא חייב".

נמצאנו למדים, שגם לרבא חייב השומר שכר בשמירה יותר מאשר שומר חנם, היינו בשמירה מעולה, שאם לא כן, אין הבדל בין שומר שכר לשומר חנם. אלא שאביי ורבא חולקים לגבי כמות השמירה ולא לגבי איכותה שצריכה להיות מעולה. כמו הרועה שומר השכר, כך גם יעקב אבינו שעבד אצל לבן תמורת שכר היה שומר שכר, ומוטל עליו אליבא דהלכתא לכולי עלמא (=אביי ורבא) לשמור שמירה מעולה, וכך עשה.

התנהגותו של יעקב בשמירתו המעולה, מתוך נאמנות הדוקה לאחריות כלפי מעבידו, מהווה אפוא, מודל הילכתי הבא לענות על השאלה, עד כמה צריך שומר שכר להתאמץ בשמירתו. וכפי שמגדיר זאת הרב ברוך הלוי עפשטיין מפינסק בספרו "תורה תמימה" לפסוקנו (הערה ו), באומרו כי המקור לחיובו של השומר שכר שמירה מעולה הוא:

"על פי הסברא, דיכול השוכר לומר: להכי יהבי לך אגרי לנטורי לי נטירותא יתירתא" (=לשם כך נתתי לך שכר, כדי שתשמור עבורי שמירה מעולה).

3. על יסוד האחריות על נזקים במשפט העברי, ראה זרח ורהפטיג, מחקרים במשפט העברי, רמת-גן תשמ"ה, עמ' 211-228. על מהותה של פשיעת השומר, ראה מאמרי "חייב שומר חנם בפשיעה מנלן?".